

УДК 321.32:28(100)

Гарник Л.П.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ИСЛАМ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ТЕОРІЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ СПАДОК ТА СУЧАСНІСТЬ

Стаття присвячена аналізу сучасних трактувань змісту теорії глобалізації та дослідженням історичних а також соціально-політичних умов виникнення та розвитку універсальної багатовимірної системи, що отримала назву „Pax Islamica”, та можливості прийняття цієї системи у „якості альтернативної теорії глобального розвитку суспільств у добу постмодерну. Пропонується аналіз когерентності Ісламу в контексті глобалізації та соціокультурного простору постмодерну.

Ключові слова: „Pax Islamica”, когерентність, альтернативна теорія глобалізації.

ИСЛАМ КАК АЛЬТЕРНАТИВНАЯ ТЕОРИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Статья посвящена анализу современных трактовок содержания теории глобализации и исследованиям исторических, а также и социально-политических условий возникновения и развития универсальной многомерной системы, получившей название „Pax Islamica”, и возможности ее рассмотрения в качестве альтернативной теории глобального развития обществ в эпоху постмодерна. Предлагается анализ когерентности Ислама в контексте глобализации и социокультурного пространства постмодерна.

Ключевые слова: „Pax Islamica”, когерентность, альтернативная теория глобализации.

ISLAM AS ALTERNATIVE THEORY OF GLOBALIZATION: HISTORICAL HERITAGE AND MODERN TIME

The article is devoted to analysis of modern interpretation of globalization theories substance and investigations of historical and also social and political conditions of occurrence and development of unique multivariate system, named „Pax Islamica”, and possibilities of its consideration as the alternative theory of global development of communities during the postmodern epoch. The analysis of coherence of Islam in the context of globalization and social-cultural area of postmodern age is given in the article.

Key words: „Pax Islamica”, coherence, alternative theory of globalization.

На початку ХХІ сторіччя ісламський світ зазнав кардинальних змін, спричинених впливом процесів глобалізації. Сьогоднішня характеризується суттєвим розширенням сфер діяльності міжнародних ісламських ідейно-політичних рухів та організацій, що стало можливим в умовах технологічного прогресу та розвитку новітніх засобів масової комунікації. Численні релігійні центри та ідейно-політичні рухи, зорієнтовані раніше

на локальні спільноти, розширили свої можливості впливу на масову свідомість, вийшовши на глобальний рівень, дуже часто використовуючи теологічну підміну релігійних догм та ціннісних орієнтацій. Наприклад, шляхом вестернізації та секуляризації у низці економічно слабозрозумітих країн робляться спроби досягти гомогенності у царині ціннісних орієнтацій та сприяти розповсюдженню в ісламському світі новацій – інших норм та політичних традицій. Тому глобалізація сприяє не тільки економічним та полі-

тичним змінам у суспільстві, але ще й трансформує соціальні, культурні, релігійні та інші царини суспільного життя, наслідком чого є посилення суспільних протиріч між окремими групами впливу, що отримують зиск від глобалізації більше, ніж інші.

Сучасне тлумачення терміну „глобалізація” сформувалося під впливом теорій, що нині стали класикою та є продуктом соціально-економічних процесів ХХ сторіччя. Так, наприклад, *Ентоні Макґрю* визначає глобалізацію як наслідок розвитку системи комунікацій та транспорту, росту взаємозв'язку та взаємного проникнення національних економік, інформаційних технологій, що спричинили уніфікацію соціальної, культурної та духовної складових буття людини. Його колега *Джеймс Розенау* стверджує, що дефініція „глобалізація” є скоріше трендом – точним визначенням різноманітних мультивекторних явищ та процесів у сучасному суспільстві, яке розкриває сутність цього явища через дихотомію „глобалізація – глокалізація”. Цікаво що ідеї *Д. Розенау* практично збігаються з концепцією „ассабіях” (зміна формацій), запропонованою „батьком соціології” та засновником теорії номадизму, вихідцем з Андалусії *Абу Зейом Абдуррахманом ібн Мухаммадом ібн Хальдуном аль-Хадрамі аль-Эшбілії*, відомим у європейській науці як *Ібн Хальдун*. Але, не зважаючи на великий проміжок часу, що розділяє їх, обидва вчені розглядають зміну правлячих еліт та політичних режимів, підкреслюючи, що зазвичай авторитарні режими сприяють посиленню локалізації шляхом накладання суворих заборон та обмежень на соціально-економічне та духовно-культурне життя суспільства. У такий спосіб вони забезпечують легітимність свого існування та права на владу. Але з часом, коли економічний та політичний базиси цих авторитарних урядів слабшають, розпочинається процес становлення та розвитку нової політичної формації та більш прогресивних конструктивних ідей щодо форми та змісту оптимального для тої чи іншої країни політичного режиму.

Одну з альтернативних теорій глобалізації пропонує *Томас Фрідман*, розглядаючи феномен глобалізації через призму соціальних, економічних, ідейно-політичних, комунікативно-інформаційних та культурно-духовних аспектів життя сучасних суспільств. Ця ідея полягає у пошуку балансу між вимушеною необхідністю боротьби шляхом розвитку новітніх технологій за належне місце серед інших країн світової спільноти та прагненням не втратити свої істо-

ричні корені та культурну ідентичність. Після ознайомлення з його працею „Лексус та оливкове дерево” виникає провокаційне запитання: „Чи може Іслам розглядатися у якості однієї з альтернативних теорій глобалізації?”. Чи є можливим для країн ісламського світу знайти компроміс між зовнішньополітичними й економічними інтересами (так званим „Лексусом”) та ментальним („оливковим деревом”) просторами людського буття? Окрім цього спробуємо висунути тезу про те, що Іслам, як універсальна цивілізаційно-культурна система передбачає плюралізм ладів суспільного життя, формуючи єдину гнучку політичну та громадянську культури. Враховуючи складність обраних систем, залучимо для їх аналізу та порівняння взаємозв'язків і протиріч окремих їх складових частин закони категоріальної когерентності, викладені *Т.Н. Горништейном* [1].

Отже, звернемося семантики поняття „когерентність”, утвореного від латинського слова „*cohaerens*” (той, що пов'язаний). У суспільнознавчих науках когерентність – подолання теоретичного розриву між різними рівнями соціальної реальності чи рівнями соціального аналізу, які в залежності від обраного теоретичного фокусу, можуть концептуалізуватися у вигляді дихотомій, наприклад: мікро- та макрорівнях, суб'єктивності чи об'єктивності, простору та часу, дії чи порядку, діяльності чи структури, тощо. Але, незалежно від дискурсу дослідження, зумовленого приналежністю до тої чи іншої теоретичної школи, пріоритет надається лише одному з полюсів дихотомії, а інший – виступає його похідним, яке зазвичай має нижчий онтологічний чи аналітичний статус. Таким чином пошук теоретичної когерентності спрямовується на продукування цілісного уявлення про соціальну реальність, створюючи таким чином потенціал для майбутнього теоретичного прориву [2]. Закони когерентного зв'язку поширюється також і на фундаментальні категорії протилежностей буття.

Категоріальна когерентність ґрунтується на певній закономірності, основні риси якої повторюються у практично незмінному вигляді в усіх шарах буття. Тому значення законів когерентного зв'язку поширюється також і на фундаментальні категорії протилежностей буття. Спираючись на доробок *М. Гартмана*, *Т. Горништейн* формулює основне положення категоріальної когерентності, підкреслюючи, що кожна категорія визначена всім даним шаром категорій та не може існувати без зв'язку з ними. Аспекти цього

положення конкретизуються законами: зв'язку (*Gesetz der Verbundenheit*), єдності (*Gesetz der Schichteneinheit*) та цілісності ша-

ру (*Gesetz der Schichtenganzheit*), імплікації (*Gesetz der Implikation*), представлені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Законо категоріальної когерентності

Назва закону	Коротка характеристика закону
Закон єдності шару (<i>Gesetz der Schichteneinheit</i>)	Характеризує якість системи взаємозв'язків між категоріями у межах шару.
Закон цілісності шару (<i>Gesetz der Schichtenganzheit</i>)	Характеризують категорії одного шару, що утворюють між собою особливий тип зв'язку – когерентний зв'язок.
Закон зв'язку (<i>Gesetz der Verbundenheit</i>)	Встановлює вісь співвідношення категорій як принципів до їх конкретного, обґрунтовують вид та спосіб цієї кореляції.
Закон імплікації (<i>Gesetz der Implikation</i>)	Визначають ступені та логіку конструювання зв'язків між категоріями, їх компліментарність.

Колінеарність процесів глобальних трансформацій зумовлена, перш за все геополітичним та гео економічним суперництвом держав Моря та Суходолу (теллурократія проти таласократії). Тобто процес відносин між групою держав, орієнтованих на досягнення політичних переваг, розвиток некомерційних економічних систем, розміщення військових баз для охорони суходільних кордонів, та іншою групою держав, зорієнтованих на розвиток морської торгівлі, охорони свого узбережжя та захоплення розташованих поза їх межами земель для подальшої колонізації. Цю ситуацію оригінально трактує російський дослідник Олександр Дугін, пропонуючи у своїй праці [3] загальну схему основних парадигм глобальних політологічних досліджень XXI сторіччя (рис.1), за допомогою якої, на думку автора „можна прогнозувати основні фундаментальні тенденції та тренди, відслідковувати динаміку розвитку та змін балансу базових подій, розшифровувати їх значення”. Уособленням теллурократії виступає концептуальний Схід, де домінують такі геополітичні гравці, як Сирія, Росія, Китай, Іран, Туреччина та Індія. Таласократичні країни – концептуальний Захід – США та Європа, розділені „серединним океаном”, а також усі ко-

лонії, де країни заходу розміщують свої військові бази.

Геополітичний Атлантичний полюс уособлений США сьогодні активно стверджується у всіх трьох парадигмах „предмодерні”, „модерні” та „постмодерні”. Так званому „традиційному” суспільству відповідає база для американської державності та суспільства протестантська релігія та розповсюдження протестантських сект із штабквартирами у США може розглядатися, як один із інструментів геополітичної експансії. Сполучені Штати використовують американоцентричний протестантизм задля посилення свого контролю за політичним життям традиційних суспільств. Оскільки саме протестантська етика та система цінностей лежить у основі сучасних західних капіталістичних суспільств, то розширення зони впливу протестантської конфесії цілком може розглядатися як створення плацдарму для наступу атлантизму як геополітичного явища, що спричиняє зміну релігії або модернізації традиційних для певного регіону релігій та вірувань за шаблоном протестантизму та створенню численних сект та релігійних течій, які фінансуються та є підконтрольними уряду США.

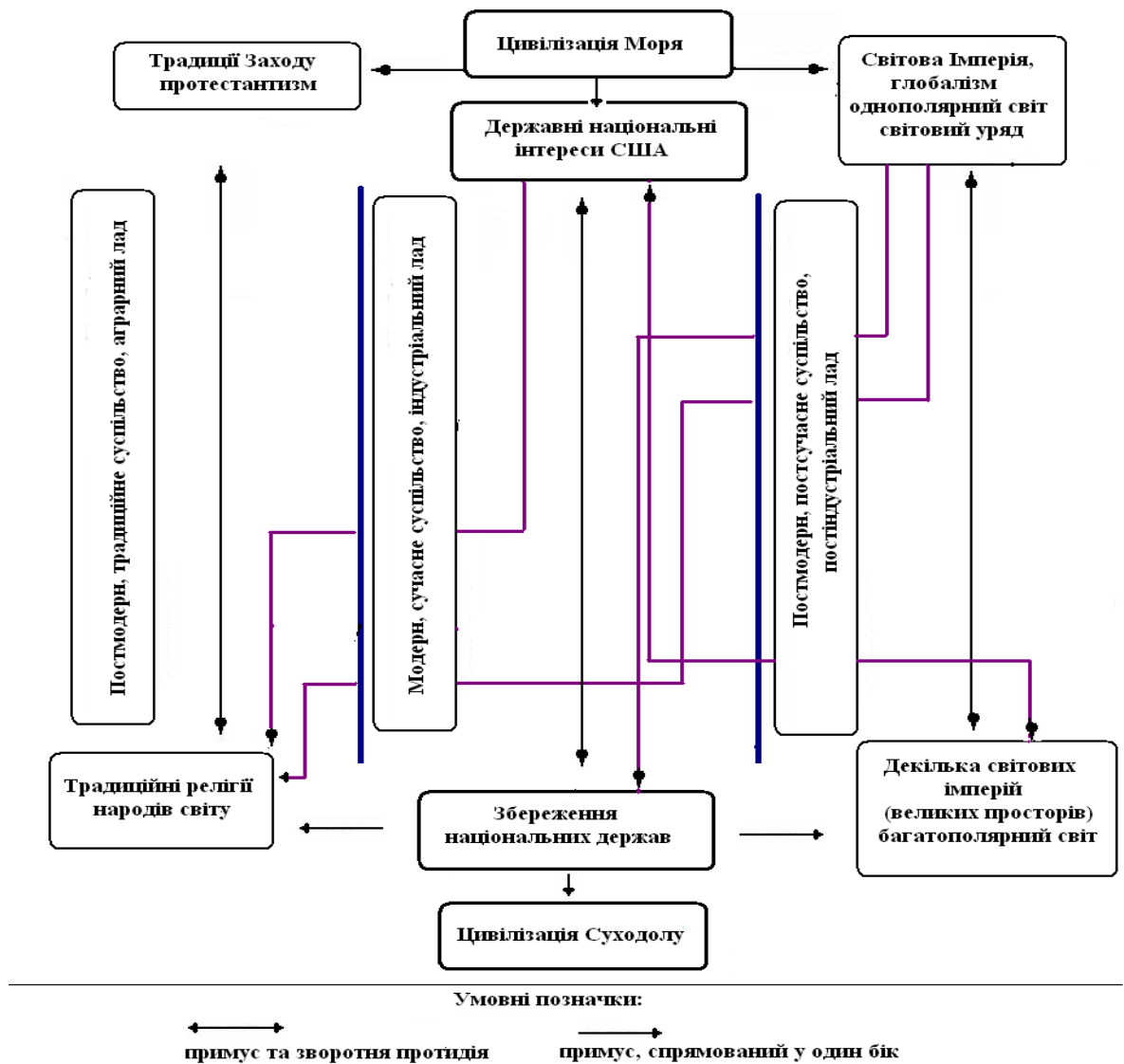

Рис.1. Схема основних парадигм глобальних політологічних досліджень XXI сторіччя.

Держава у добу постмодерну стає інструментом інтеграції населення через громадянство, але завжди підґрунтям подібній інтеграції виступають секулярний й інтелектуальний дискурси, підвищення громадянської активності щодо визнання прав та свобод людини з метою подальшої реалізації цих принципів у правовому полі, духовних та соціальних відносинах. Француз Луї де Бональд визначає сутність такого громадянського суспільства як гармонійне поєднання релігійного та політичного його компонентів, які покликані виконувати функцію захисту соціальної людини.

Теоретично традиційні конфесії автохтонних народів можуть чинити опір чужорідному протестантському впливу. Але дії

американського уряду. скеровано на фінансування та всебічну підтримку розповсюдженню протестантизму через гуманітарні фонди (фонд Сороса), недержавні громадські організації, правозахисні групи. Найчастіше традиційні релігії протистоять прямим атакам протестантських місіонерів та нажалі вони не можуть симетрично впливати на американську державність чи на мережу глобалістів. У якості антитези О. Дугін наводить атаку 11 вересня 2001 року на нью-йоркські хмарочоси Всесвітнього торговельного центру, яку приписують „Аль-Каїді” [3, с. 16-17]. Коментуючи цю подію слушно навести тезу французького філософа Жана Бодріяра (він не є ні мусульманином, ні екстремістом, ані представником будь-якої з

псевдо ісламських радикальних сект), про те, що терактам у Вашингтоні потай раділи європейці, бо одноосібна гегемонія Сполучених Штатів нікому не подобається. Теракти та акти спротиву, на думку О. Дугіна, є не проявом хантінгтонівського конфлікту цивілізацій, а лише побічним продуктом конструювання однополярного світу. Моноцентричний світ з необмеженою домінацією США, передбачає перетворення всіх без винятку міжнародних інститутів у «провайдерів» американської світової гегемонії, що призведе до побудови нової Імперії Постмодерну та проєкції американської системи цінностей на світове суспільство. Усіх незгідних із таким станом речей буде знищено, що й побачив світ у Іраці. Та чи є цьому сумному сценарію гідна альтернатива? Певною мірою так.

Дослідник впливу глобалізаційних трансформацій на ісламський світ, Ларбі Саддікі, наголошує на існуванні дихотомії між концепцією та реальністю існування усіх демократій: „Не одна з абсолютних демократій ніколи не існувала та не буде існувати”, бо демократія є дифузною та мультифакторною за своєю сутністю, чим пояснюється наявність її дискурсу та контрдискурсу, що є двома невід’ємними складовими її політичного цілого. Тому альтернативою євроатлантизму може виступити Іслам, як економічна, ментально-духовна та політична система, що відкрита до інкорпорації світового досвіду з метою консолідації суспільства для досягнення оптимального синергетичного ефекту [4, с. 11-21].

Англійський дослідник *Монтгомері Уотт* та його колега *Евген Роган* трактують зародження та формування Ісламу як однієї з глобальних релігій через концепцію *Pax Islamica*, як процес еволюції та консолідації соціуму, у основу якого покладено багато локальних традицій та загальне прагнення до оптимізації та уніфікації соціально-економічного та політичного життя численних племен, що населяли Хіджаз. Клани та племена, що населяючи цю територію між двома агонізуючими імперіями, переважно були торговцями та кочівниками й сповідували різні релігійні культури. Місто Мекка здавна вважалося крупним торговельним та релігійно-культурним центром арабського півострова, а політична вага та ступінь впливу того чи іншого мекканського роду (племінного клану) прямо залежало не тільки від успіху у економічній сфері, але й від наявності кривно родових зв’язків з представниками інших домінуючих кланів. Таким чином,

положення індивіда у соціумі та його легітимне право на владу було зумовлено ступенем родоплеменних зв’язків та розміром статку. Подібна потестарна традиція була оптимальною лише для локального соціуму, втрачаючи актуальність у масштабах міжнародних відносин, що й стало причиною для утворення союзів та системи договірних відносин, не основаних на кривному родстві. Тому процес еволюції соціально-економічних зв’язків зумовив необхідність уніфікації культурного, мовного та релігійно-духовного простору.

Основи нової політичної системи, закладені Пророком Мухаммадом, стали підґрунтям універсальної системи, до якої могли бути включені різноманітні племена та народи. Свідчення тому ми можемо знайти у багатьох сурах Корану, наприклад у 110 аяті сури „Аль-Імран” ми знаходимо: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ), що у перекладі з арабської означає «ви є найкращою спільнотою, якій заборонено зло та дозволено добро». Тобто на перший план виходить не рід чи плем’я (потестарна традиція), а спільнота, що складається з індивідів, які належать до різних народів, етносів та кланів. Таким чином було здійснено першу спробу переходу від „предполітичного” до політичного, цей перехід триває й досі – деякі потестарні традиції зберігаються до наших днів у вигляді локальних та регіональних звичаїв та вірувань. Наприклад у країнах Магрибу, Хіджазі та Шамі збереглася традиція „вести свій рід від Пророка Мухаммада”, а серед представників правлячих королівських родин та опозиційних їм кланів – ступінь кривного зв’язку забезпечує соціальний статус та адміністративні посади чи легітимність зазіхань на владу [5, 6].

Беручи до уваги те, що будь-яка теорія, щоб бути альтернативною до іншої, вона має відповідати таким вимогам: бути подібною за структурою, відповідати вимогам того ж самого проміжку часу а також давати більш конструктивну і універсальну відповідь на основні цивілізаційні виклики. Узагальнюючи основні структурні елементи сучасної теорії глобалізації, виокремимо її структурні елементи: ідейно-політичний, соціально-економічний та духовно-культурний, який є найбільш спірним стосовно динаміки внутрішніх та зовнішніх змін.

Якщо зміна ідеології є досить природною реакцією суспільства на системну кризу за допомогою якої воно адаптується до нових умов та потреб, намагаючись виправити помилки, яких було припущено у минулому і

які призвели до кризи. Відносна мінливість панівної ідеології викликана не тільки її адаптивною роллю, але й безумовною її вторинністю стосовно культури суспільства. Ідеологію можна порівняти з наслідками виховання, культуру – з генетично закладеними особливостями. Коли ідеологія дає суспільству систему умовних, набутих рефлексів, то культура – систему рефлексів безумовних, які не піддаються корегуванню навіть при залученні виховання упродовж всього життя. Тому культура як сукупність ціннісних систем, стереотипів поведінки та мислення, притаманних певному суспільству, є ключовим елементом його сталості та визначає ступень його пристосування до зовнішнього впливу без зруйнування його унікальних рис. „Культурний код” суспільства визначає та зберігає ці риси у рамках загальної змінюваності, слугуючи аналогом генетичного коду індивідууму [7, с. 98].

Культура суспільства включає в себе багато різноманітних соціальних рефлексів, які можна визначити як „національний характер” та „національна психологія”. Саме культура на без свідомому рівні забезпечує виживання того чи іншого суспільства, підтримуючи розумність його поведінки та слідування власним, а не нав’язаним ззовні інтересам. Інтереси суспільства фіксуються та підтримуються за допомогою культурних стереотипів на несвідомому, генетичному для суспільства, а саме культурному рівні. Тому культура стає стихійним та важливим в умовах інформаційної революції та хаотичного формування свідомості механізмом підтримки адекватності суспільства, забезпечуючи конкурентоспроможність суспільства незважаючи на тиск зі сторони конкурентів, відіграючи роль „критерію істини” для невизначених ситуацій. Звертаючись до Ісламу, слід зауважити, що у ньому ідейно-політичний простір є генетично пов’язаним та невід’ємним від духовно-культурного базису, що в свою чергу зумовлює як його сталість так і його інваріантність. Стосовно ідеологічного архетипу, що залишається, попри існування багатьох часом навіть протилежних трактовок, сталим елементом Pax Islamica то він закріплений у Корані та забезпечує універсальність системи. За сторіччя еволюції (колоніальна система та спроби вестернізації суспільства) Pax Islamica як система суспільного ладу показала свою життєздатність та вміння адаптуватися до постійно змінюючихся умов зовнішнього середовища.

Наприклад, сура 109 „Аль-кафірун”:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا . لِمَا أُعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ . قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ .
وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أُعْبُدُ . وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُمْ . أُعْبُدُ

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ .

можна інтерпретувати у світлі сучасних реалій, як прояв толерантного ставлення до іншого світогляду, культури та суспільного ладу. Хоча не слід заперечувати й те, що спочатку ця сура розглядалася лише як констатація ідейно-політичних розбіжностей між Пророком Мухаммадом та язичниками Мекки на чолі з Абу-Джахлем.

Як це може здатися на перший погляд, моноліт Pax Islamica, заснований на ролі релігії як ідеологічного імперативу у політиці, економічному та культурному житті суспільства, є за своєю сутністю досить гнучким утворенням, що знаходить оптимальне співвідношення між загальним та місцевим та також спрямованим на використання ефекту синергії при укладанні союзів з тими, хто не є частиною цієї системи. Російський дослідник Олександр Ігнатенко підкреслюючи соціокультурну гнучкість Ісламу, пояснює наявність різноманіття досить офіційних трактувань та інтерпретацій (у вигляді хадісів, фатв, тавсірів) основних догм його віровчення, які повсякчас стають невичерпним джерелом ідей для створення нових політико-культурних імперативів та традицій.

Але попри постмодерні трансформації, що торкнулися всіх сфер людського буття, сталість системи Ісламу забезпечують такі фундаментальні категорії та принципи, як:

- альтернативна світовому капіталізму (торгівельній демократії та лібералізації міжнародної торгівлі) економічна система;
- гендерна співпраця заснована на принципах справедливості та гідності;
- самодостатні екологічні спільноти;
- використання провідних технологій для комунікації спільноти;
- толерантне ставлення до мирних представників інших релігій та вірувань;
- держава під керівництвом справедливого та гідного, всенародно обраного очільника.

Аналіз сучасної теорії міжнародних відносин та ролі альтернативних теорій глобалізації у їх формуванні дозволять уникнути зіткнення цивілізацій, яке теоретично обґрунтував Самюель Хантінгтон.

Сучасна система міжнародних відносин, у формуванні якої важливу роль відіграватимуть альтернативні теорії глобалізації, буде спроможна уникнути згаданої вище цивілізаційної катастрофи – конфлікту Заходу та Ісламського світу. Тобто взаємне визнання і повага історичних, культурних, релігійних традицій та соціальних норм мають стати її підґрунтям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горнштейн Т. Н. Философия Николая Гартмана. (Критический анализ основных проблем онтологии) / Т.Н. Горнштейн - Л.: Наука, 1969.г. — 280 с.
2. Климовицкий С.В. Решение проблемы когерентности в современных западных социологических теориях: автореф. дис. канд. социол. наук: 22.00.01 / Климовицкий С.В. – Москва: Институт социально-политических исследований РАН, 2008. – 20с.
3. Дугин А. Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века / А. Дугин. – СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2007. – 382 с.
4. Sadiki L. The Search for Arab Democracy: Discourses and Counter-Discourses / L. Sadiki - India: C. Hurst & Co. Ltd, 2004 – 215 p.
5. Rogan E. The Arabs. A History / E. Rogan – London: Penguin Books, 2009 – 553 p.
6. Уотт У.М. Мухаммад в Медине / Пер. с англ. – СПб: Издательство „Диля”, 2007. – 480 с.
7. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации / Курс лекций. – 3е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2003. – 768 с.

УДК 342.1

Вауліна Ф. В.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ПОТЕНЦІАЛ КОНСОЛІДАЦІЇ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглянуто поняття „ідентичність”, його основні види та роль в життєдіяльності індивіда. Проаналізовано поняття релігійної ідентичності та його місце в житті сучасних українців. Автор розглядає можливість використання релігійної ідентичності як основи для формування національної ідеї України.

Ключові слова: релігійна ідентичність, релігійність, консолідація.

Вауліна Ф. В.

КОНСОЛИДИРУЮЩИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье рассмотрено понятие „идентичность”, его основные виды и роль в жизнедеятельности индивида. Проанализировано понятие религиозной идентичности и его место в жизни современных украинцев. Автор рассматривает возможность использования религиозной идентичности как основы для формирования национальной идеи Украины.

Ключевые слова: религиозная идентичность, религиозность, консолидация.